

LITERATŪRINIAI HIMNAI IR ODĖS XVI–XVII A. LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE: IŠTAKOS

Viktorija Staišiūnaitė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Anotacija. Tiek himnai, tiek odės šiandien pirmiausia siejasi su pagiriamojo pobūdžio kūriniais. Bandydami atsekti šių žanrų ištakas, pastebime, kad jau nuo pirmųjų amžių odžių ir himnų kaip literatūrinių žanrų funkcijos ne kartą persipina nekrikščioniškoje, o vėliau ir krikščioniškoje literatūroje. Tačiau Renesanso ir Baroko bei vėlyvojo Baroko poetikose jie įtvirtinami kaip atskiri žanrai. Abiejų jų ištakos glūdi Antikoje, abu jie Viduramžiais patyrė virsmų ir vėliau tapo tokiais, kokius mes (at)pažįstame šiandien. XVI–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kaip integralios Europos dalies literatūroje galima pastebėti visai Europai būdingos literatūrinės patirties apraiškas – jos ir yra aptariamoms šiame straipsnyje.

Raktažodžiai: himnas, odė, senųjų graikų himnai, romėniški himnai, literatūrinis himnas, liturginis himnas, LDK.

Keywords: hymn, ode, ancient Greek hymn, Roman hymns, literary hymn, liturgical hymns Grand Duchy of Lithuania.

Himnas (gr. ὕμνος) nuo seniausių laikų išsaugojo beveik nepakitusį apibrėžimą, kuris nusako šio žanro specifiką. Himnas – tai giesmė, skirta dievams arba didvyriams pašlovinti¹. Tiesa, vėliau atsirado pasaulietiniai himnai, kuriais siekiama pagerbti valstybę, tautą, garsius asmenis arba reikšmingus įvykius. Artima himnui ir pasaulietinėje literatūroje XVI–XVII a. beveik visiškai jį pakeitusi odė (gr. ὕδῆ) – tai iškilmingas, patetiškas kūrinys (giesmė²), kuriuo šlovinamas (apgiedamas) žymus asmuo, svarbus istorinis įvykis etc. Kaip nurodama remiantis antikiniais kanonais, himnu (turimi mintyje pirmiausia bažnytiniai himnai) turi būti šlovinamas Dievas

ar šventieji, jis turėtų būti parašytas koku nors metru ir tinkamas giedoti (Merrill, 1917, v). Nors tiek himnų, tiek odžių kaip literatūrinių žanrų funkcijos ne kartą persipina nekrikščioniškoje, o vėliau ir krikščioniškoje literatūroje, tačiau Renesanso ir Baroko bei vėlyvojo Baroko poetikose jie įtvirtinami kaip atskiri žanrai. Abiejų jų ištakos glūdi Antikoje, abu jie Viduramžiais patyrė virsmų ir vėliau tapo tokiais, kokius mes (at)pažįstame šiandien. XVI–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kaip integralios Europos dalies literatūroje galima pastebėti visai Europai būdingos literatūrinės patirties apraiškas. Pastarųjų aptarimas ir yra šios minėtų žanrų apžvalgos tikslas.

Ne patys seniausi, tačiau bene daugiausia iš pagoniškujų himnų tyrinėti yra

¹ LSJ, 1996, s. v. ὕμνος.

² *Ibid.* s. v. ὕδῆ.

senovės Graikijoje sukurti homeriniai himnai. Jų atsiradimo laikotarpis (VIII–VII a. pr. Kr.) apibrėžiamas remiantis keturių ilgiausių himnų leksiniais ir stilistiniais rodikliais. Nors tiek lietuvių³, tiek užsienio mokslininkų⁴ dar yra svarstomos ankstesnių homerinių himnų sąsajos su vėlesniaisiais, eiliškumas homerinių himnų korpuse, galimas grupavimas, vidinė sąranga etc., tačiau linkstama sutikti, kad homeriniai himnai – tai raštu užfiksuota žodinė tradicija, susijusi su tam tikromis apeigomis, kurių autentiškumo mūsų laikus pasiekusiuose rašytiniuose tekstuose nustatyti neįmanoma⁵.

Graikų poetas Pindaras (VI–V a. pr. Kr.) geriausiai žinomas kaip chorui skirtų odžių autorius. Odėmis buvo šlovinamas sportinių žaidynių (olimpinių, pitinių, istminių ir nemėjinių), rengiamų dievų garbei, nugalėtojas. Savo odes (kurios buvo užsakomieji kūriniai) pats Pindaras vadina himnais⁶. Trinarė odžių struktūra (pirmiausia būdavo pašlovinamas varžybų nugalėtojas, vėliau – pasakojamas ir su ode susiejamas koks nors mitas, pabaigoje vėl sugrįžtama prie šlovinamo asmens) derėjo su vėlesne barokine odės samprata. Gali būti, kad po kelių amžių prisiminti Pindaro kūriniai padėjo rasti aiškesnei skirčiai tarp himnų ir odžių: himnai pirmiausia yra

skirti dievams, odės – žmonėms ir jų pasiekimams šlovinti.

Po dviejų amžių prasidėjęs helenizmas tuometinėje graikiškoje literatūroje pasireiškė naujovių ieškojimais, nepamirštant ir tradicijų, tačiau helenistinių kūrėjų ir veikėjų žemiškumas nustelbė archajiniu laikotarpiu paplitusį tikėjimą dievišku poeto įkvėpimu ir poezijoje dominavusius dievus bei deives⁷. Įgiję to meto išsilavinimą, helenistiniai poetai dirbdavo filologinį darbą redaguodami išlikusius ankstesnių autorių kūrinius, dažnai apsisistodavo karaliaus dvare ir už atlygį ar norėdami pelnyti valdovo palankumą kurdavo ne tik šlovinančias monarchą, bet ir įvairioms šventėms skirtas eiles. Helenistiniai karaliai – tai tuometiniai žemiškieji „dievai“, atsakingi nebe už polį, bet už etniškai ir kultūriškai išsiplėtusias valdas⁸, todėl buvo svarbu juos deramai pagerbti, idant tas, kuris šlovina, pelnytų žemiškojo viešpaties palankumą ir galbūt ne tik sau, bet ir kitiems visuomenės nariams.

Antikiniai poetai, pradėdami kilusiais iš senosios Graikijos regiono, kūrybinio įkvėpimo semdavosi iš mūzų arba dievų ir šitai, žinoma, paminėdavo savo kūrinuose, dažniausiai jų įžangose. Prabėgus maždaug keturiems amžiams, kreipimasis į dievus ir dieviškasis įkvėpimas nekrikščioniškoje graikiškoje poezijoje tapo nors ir neatsiejama, tačiau veikiau „privalomąją“ dekoratyvine, nei turinčia religinį pamatą, epinės kūrybos ar sekimo pastarąja dalimi, visai neužgožiančia poetų ar, kaip manyta ankstesniais laikais, poetų-dainių prigimtinio talento.

³ Lietuvių mokslininkų paminėtini homerinių himnų tyrimai: Kardelis, 2012, 37–60, Kudulytė-Kairienė, 2008, 98–116.

⁴ Kiti antikinių graikiškų himnų tyrimai, kuriais remiamasi straipsnyje: Race, 1981 (internetinė prieiga: <http://grbs.library.duke.edu/article/view/6331/5127> [žiūrėta 2014-11-04]), Furley, Bremer, 2001, (internetinė prieiga: <http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~q67/Info/HymnsIntro.pdf> [žiūrėta 2014-10-13]).

⁵ Garner, 2005. Tame pačiame straipsnyje senieji graikai apibūdinami kaip buvę pirmiausia „žodžio“, o ne „rašto“ tauta, todėl žodinis „tekstų“ perdavimas turėjo būti pakankamai paplitęs. *Ibid.*, p. 390.

⁶ Pind. *Ol.* 1. 9; Pind. *Ol.* 2. 1.

⁷ Plačiau apie archajinės ir helenistinės graikų literatūros ypatybes: Morrison, 2007.

⁸ Apie pokyčius graikų literatūroje helenistiniu laikotarpiu: Gutzwiller, 2007, 26.

Žymus poetas ir filologas Kalimachas iš Kirėnės, savo kūrybinę brandą pasiekęs III a. pr. Kr., garsėjo kaip autorius, kūręs įvairių žanrų, palyginti nedidelės apimties kūrinius. Mūsų laikus pasiekė daugiau nei 60 jo sukurtų epigramų, kiek ilgesnis, įvairius reiškinius aiškinantis eleginiu distichu parašytas veikalas *Priežastys*, epilijo *Hekalė* fragmentai, 13-os jambinių eilėraščių rinkinys *Jambai*, kelių nepilnai išlikusių eilėraščių fragmentai, taip pat filologinis Kalimacho darbas – Aleksandrijos bibliotekos katalogas pavadinimu *Lentelės* bei keli gamtos ir pasaulio reiškinius aiškinantys proziniai aitiologiniai veikalai. Tiriant literatūrinių himnų žanro savitumą, gali būti svarbūs 6 išlikę literatūriniai Kalimacho himnai. Penki iš jų yra skirti dievams (Dzeusui, Apolonui, Artemidei, Atėnei ir Demetrai), šeštasis – Delo salai. Šio helenistinio autoriaus himnai atkartoja tradicinę homerinių himnų formą ir gali būti laikomi intertekstualiais⁹, t. y. šiems kūriniams įmanoma pritaikyti kai kuriuos intertekstualumo teorijos aspektus, pvz., Kalimacho himne Apolonui esama Pindaro vartotos leksikos (Callim. *Hymn.* 2. 97–103).

Kaip jau buvo pastebėta¹⁰, mūsų laikus pasiekę senieji graikų (taip pat ir romėniškieji) himnai yra kilę iš maldų dievams. Todėl tarp antikinių himnų ir kituose tuometiniuose veikaluose užfiksuotų maldų elementų esama struktūrinių panašumų. Nors esama ir detalesnių skirstymų, tačiau pačia bendriausia prasme, tiek himnus, tiek maldas sudarė kreipimasis į dievą ir konkretus prašymas, tik himnuose dievo šlovinimas nustelbė prašymą, be to, ilgainiui antikiniams himnams prarandant ryšį

su realiomis apeigomis, jų imta nebesieti su jokiais ritualiniais veiksmais. Naratyvinis himnų pobūdis lėmė, kad jie galėjo būti iškilmingai deklamuojami nedideliuose puotaujančių polio gyventojų susibūrimuose ar per religines apeigas, pritariant muzikiniam akompanimentui, o helenistiniu laikotarpiu – skaitomi viešai, įvairesnei auditorijai, pradedant karaliumi ir baigiant paprastais miestiečiais. Vis populiariesni darėsi užrašyti tekstai, kad prireikus juos būtų įmanoma perskaityti ne kartą ir ne vienoms iškilmėms. Kūriniai, kuriuos galima ne tik išgirsti, bet ir perskaityti, padėjo autoriams geriau atsiskleisti ir jie, žinoma, tuo pasinaudojo. Į užrašytą tekstą įterpdavo aliuzijų ir leksinių įmantrybių, ypač iš Homero epų (svarbi helenistinė tendencija), nepamiršdami ir kitų subtilių tekstinių užuominų, kurios bylotų poeto savitumą¹¹. Tačiau malda kaip žmogaus ir pagoniškos dievybės dialogas helenistiniuose (literatūriniuose) himnuose tapo poetine, dažniausiai besiskiriančia nuo autentiško religinio santykio, tikrove, idant kuo geriau pasitarnautų kūrybiniam autorių talentui atskleisti¹². Poetai nebeprivalejo būti tik mokytojais ir tradicijų sergėtojais kaip archajiniu laikotarpiu, todėl galėjo labiau susitelkti poetinėms paieškoms, taip kartu išgrynindami ir savo epochos dvasią.

Romėniškų literatūrinių himnų raida ir ypatybės jau yra pakankamai nemažai tyrinėtos. Palyginti su graikiškaisiais, poetinių bruožų romėniškuose himnuose ėmė rasti gana vėlai, kadangi kreipimasis į dievus romėnams buvo ne tiek džiaugsmo apraiška, kiek būtinybė. Gamtoje slypinčių ži-

¹¹ Gutzwiller, 2007, 28.

¹² Paminėtina, kad nors ir patyrusi helenistinę įtaką, romėnų lyrika sugebėjo išsaugoti atmintyje himnų ir maldų tikslus (permaldauti, pašlovininti dievą ar deivę *etc.*).

⁹ Majorovaitė, 2014, 75–82.

¹⁰ Martin, 1938, 86–97.

nomų ir mažiau žinomų dievybių jie šaukdavosi vedami praktinių tikslų: siekdami pelnyti palankumą ir išvengti dieviškosios rūsties. Todėl pirmųjų romėniškų himnų kūrėjai buvo žyniai (Martin, 1938, 88). Jie stengdavosi maldose, t. y. ritualinėse formulėse, susidedančiose iš maldą stiprinančių pakartojimų, parinkti ne tik tinkamus žodžius, bet ir muziką, o jei buvo reikalinga, ir choro šokį. Skirtingai nei graikiški, romėniški himnai, arba himninės maldos, yra priskiriami ikiliteratūriniais tekstams (Polonskaja, Ponjaeva, 1984, 14). Tikėtina, kad jie buvo sukurti kasdienės šnekamosios kalbos pagrindu ir tik vėliau tokio pobūdžio tekstams buvo pritaikyti iš graikų perimtos eilėdaros principai.

Fragmentiškai išlikusius ir vėlesnių autorių veikaluose cituojamus ankstyvuosius romėniškus himnus – maldas bei dažnai persipinančius tiek himnų, tiek maldų elementus romėnų poezijoje mokslininkai yra gana išsamiai aptarę¹³. Pirminiuose šaltiniuose neblogai išlikę himnai, arba *carmina himnalia* (nors šiuos kūrinius tikslingiau būtų vadinti odėmis), – gana vėlyvi, datuojami I a. pr. Kr. Kaip ir graikiški to paties žanro kūriniai, glaudžiausiai su ritualiniais veiksmais buvo susiję seniausieji himnai, o vėlesni, nors ir išsaugoję gana stiprų apeiginį pradą, vis dėlto įsitvirtino literatūroje kaip tinkami skaityti literatūriniai kūriniai. Todėl vieni tekstai taip ir liko ritualinių apeigų dalimis ir buvo perduodami iš kartos į kartą, o kiti (žinoma, sukurti vėliau) beveik nepriklausomi nuo apeigų ir skaitomi kaip poetų kūryba.

¹³ Išsamį lenkų mokslininkų studija, kurioje aptariama romėniškų maldų struktūra, pradedant graikiškosiomis ištakomis ir baigiant įtakomis: Swoboda, Danielewicz, 1981. Kitos romėnų religijos, maldų ir himnų apžvalgos: Rüpke, 2007; Dillon, Garland, 2005.

Todėl mūsų laikus pasiekusiuose ne-gausiuose Salijų giesmių (*Carmina Saliaria*) fragmentuose esama himnams būdingų bruožų: apeiginių objektų, dievų globojamų sričių, dieviškumą patvirtinančių dorybių (*virtutes*) paminėjimų, dievų epitetų ir kreipinių į juos (tiesa, pastarieji netgi dažniau pasitaikantys maldose). Arvališkujų brolių himnas (*Carmen Arvale*) laikytinas romėniškosios poezijos prototipu. Nors šiuose ir vėlesniuose himnams priskiriamuose kūriniuose yra juntama senųjų graikų himnų įtaka¹⁴, vis dėlto romėniški bruožai nustelbia graikiškuosius. Seniausių romėniškų himnų kalba rėmėsi ritualinėmis formulėmis ir buvo aiškiai nukreipta permaldauti dievybę. Jausminga kalba, neribojama iškilmingo epinio metro – hegzometro, buvo palanki rastis lyriniam subjektui. Kaip yra pastebėjęs Jerzy Danielewiczius, himnuose tekstas veikia dviem lygmenimis: pirmajame lygmenyje himno autorius kreipiasi į dievybę, o antrajame – į klausytoją, apeigų dalyvį arba skaitytoją. Metrinė įvairovė, kuria pasižymėjo romėniški himnai, neprieštaravo ir netgi buvo palanki šių lygmenų koegzistavimui.

Gali atrodyti, kad romėniškas tikslumas ir formalumas pirmuosiuose religiniuose tekstuose, palyginti su antikiniai graikiškais himnais, gerokai supaprastino naratyvą ir teksto poetiką literatūriniuose Katulo (Gaius Valerius Catullus, 84–54 m. pr. Kr.) ir Horacijaus (Quintus Horatius Flaccus, 65 m. pr. Kr.–8 m. po Kr.) himnuose. Tačiau galbūt būtent šios aplinkybės ir vyravęs ne apeigų sąlygotas, bet natūralus jausmingumas, ikiliteratūriniu-

¹⁴ Struktūros požiūriu galimi ir smulkesni skirstymai, tačiau dauguma tyrinėtojų nurodo tris pagrindines himnų dalis: *invocatio*, *laus* ir *preces*.

se romėniškuose tekstuose pasireiškiantis dažniais pakartojimais, lėmė tai, kad lyrikoje atsirado daugiau subjektyvių minčių išsakymo, o ne patetiškumo.

Žymiausias pagoniškasis romėnų poetas, šiuo atveju vertas paminėti ir kaip žymiausias romėnų himnografas, yra amžių sandūroje gyvenęs Kvintas Horacijus Flakas. Svarbiausi jo himninio žanro kūriniai, arba odės (*carmina*), yra skirti Merkurijui (Hor. *Carm.* III. 11), Dianos ir Apolono chorams (Hor. *Carm.* I. 21), atskirai Apolonui (Hor. *Carm.* IV. 6), Venerai (Hor. *Carm.* I. 30) bei Dianos ir Apolono chorams dedikuota Amžių giesmė (*Carmen saeculare*). Horacijus savo kūrinuose liko ištikimas graikų poetinei formai ir, galima sakyti, pratęsė jos gyvavimą (Zabulis, 1977, 211; Harrison, 2005, 194). Pastebėtina, kad mažiausiai dviejose savo odėse¹⁵ jis atkartoją Pindaro odes¹⁶.

Kadangi šiuo straipsniu apžvelgiami veiksniai ir tendencijos, galėję turėti įtakos himninių kūrinų raidai XVI–XVII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, vertėtų trumpai aptarti ir krikščioniškus liturginius himnus bei galimą šių kūrinų ir / ar jų autorių įtaką himnams priskiriamam žanrui – odėms. Lotyniškosios¹⁷ krikščioniškosios himnografijos pradininkais laikomi IV a. gyvenę šv. Hilarijus (310–366) ir šv. Ambraziejus (340–397). Šv. Hilarijui priskiriami trys himnai (Messenger, 1953, 1) liturgijoje nepritapo, tačiau jo amžininko šv. Ambraziejaus kūriniai turėjo įtakos bažnytinių himnų istorijai. Šv. Ambraziejus laikomas dvylikos jambiniu dimetru

parašytų himnų¹⁸, skirtų bažnytinėms apeigoms, autoriumi. Jo naudotas metras taip prigijo liturginėje himnodijoje, kad imtas vadinti ambraziejišku metru, panašiai kaip senųjų graikų poetų Alkajo ir Sapfo vardais vadinamos strofos. Vėlesni himnų autoriai noriai šį metrą naudojo ir, laikui bėgant, himnai pradėti tiesiogiai tapatinti su ambraziejišku metru – atsirado ambraziejiški himnai. Beveik buvo pamiršta tai, kad šio metro pavadinimas pirmiausia siejasi su Milano vyskupo šv. Ambraziejaus vardu (Walpole, 1922, 18).

Pirmųjų himnografų sukurtų himnų stilius yra griežtas, aiškus, glaustas, emociingas ir stiprus (galbūt tai leido arijonams kaltinti šv. Ambraziejų, kad šis esą savo himnus naudoja kaip magiškus užkalbėjimus (Walpole, 1922, 2)). Himnų kalba ir išsakomos mintys yra koncentruotos, todėl turėjo būti paveikios. Autoriams netgi nereikėjo ieškoti visiškai naujų idėjų (aišku, jas reikėjo adaptuoti), kadangi romėniškas stoicizmas derėjo su krikščioniškomis kilnumo ir doro gyvenimo vertybėmis. Todėl himnuose išryškintas gyvenimo ir mirties kontrastas yra dažnas ne tik ankstyvųjų, bet ir vėlesnių šios rūšies kūrinų bruožas. IV a. himnų kalboje tebejuntama Horacijaus odžių ir Vergilijaus *Eneidos* įtaka.

Prudencijaus (Aurelius Clemens Prudentius, 348–410) rinkinio *Cathemerinon* himnai yra skirti skaityti pamaldiems žmonėms¹⁹. Prudencijus kūrė neturėdamas tikslo, kad jo himnai bus giedami bažnyčioje. Palyginti su šv. Hilarijaus ir šv. Ambraziejaus kūryba, Prudencijaus himnai

¹⁵ Hor. *Carm.* I. 12 ir Hor. *Carm.* III. 4.

¹⁶ Pind. *Ol.* 2. ir Pind. *Pyth.* 1. Plačiau apie Pindaro ir Horacijaus odžių sąsajas: Race, 2010, 147–174.

¹⁷ Nors visur himnus vadinsime lotyniškais (kokie jie ir yra *de facto*), tačiau nereikėtų pamiršti, kad lotyniškoje himnodijoje esama nemažai graikiško prado.

¹⁸ Tiesa, autoriai nurodo skirtingai. Dvylika himnų šv. Ambraziejui priskiria Merrill, 1917; Walpole, 1922. Tik keturis – Messenger, 1953.

¹⁹ Prudencijus dar yra parašęs kankiniams pagerbti skirtą rinkinį *Peristephanon* (rinkinyje yra 5 kūriniai, pavadinami himnais).

yra poetiškesni. Savo krikščioniškuose himnuose jis sekė Vergilijumi ir ypač Horacijumi, naudojo klasikinius metrus (MacGilton, 1918, 23). Kitas krikščionių autorius, imitavęs Horacijų, buvo Paulinas Nolietis (Paulinus Nolanus, 353–431). Viename savo himne jis pamini „netaikios santaikos“ (*discors concordia*) sąvoką, kurią, žinoma, kitokia reikšme, į Baroko literatūros teoriją yra įtraukęs garsiausias LDK poetas Motiejus Kazimieras Sarbievijus²⁰. Enodijus (Magnus Felix Ennodius, V a.) savo himnus kūrė sekdamas Šv. Ambraziejumi. Jo himnai nėra tokie poetiški kaip Prudencijaus, tačiau kai kuriuose savo kūriniuose Enodijus pasitelkė Horacijaus vartotus nenuspėjamo likimo (*sors*)²¹, blyškios mirties (*mors pallida*)²² įvaizdžius. Fortūnatas (Venantius Honorius Clementius Fortunatus, VI–VII a.) laikomas paskutiniu romėnų poetu. Nors tik keturi jo kūriniai (*Pange lingua, gloriosi proelium certaminis, Vexilla regis prodeunt, Crux benedicta nitet* ir *Tempora florigero rutilant distincta sereno*) galėtų būti laikomi himnais (Messenger, 1953, 5), tačiau jie yra geriausi krikščioniškųjų himnų pavyzdžiai. Tai poetiškos, atidumą gamtos pasauliui perteikiančios ir religinės minties gilumą atskleidžiančios giesmės. Trijuose Fortūnato himnuose apgiedamas Kristaus kryžius, viename – Kristaus prisikėlimas. Ambraziejišku metru parašytas *Vexilla regis prodeunt* dar įdomus ir tuo, kad tai buvo užsakytas kūrinys ir jo temą lėmė realus įvykis (Walpole, 1922, 173). Jį užsakė Puatjė karalienė Radegunda, kai iš imperatoriaus Justino gavo dovanų šventųjų relikvijų savo įsteigtam vienuolynui.

²⁰ Plačiau apie tai žr. Onos Daukšienės disertacijoje: Daukšienė, 2014.

²¹ Plg. Hor. *Carm.* I, 3.

²² Plg. Hor. *Carm.* I, 4.

Apibendrinant ankstyvaisiais amžiais gyvenusių krikščionių autorių himnus, galima daryti išvadą, kad, pažinę romėnišką kultūrą ir įgiję klasikinę išsilavinimą, autoriai iš pagoniškų šaltinių perėmė tai, kas derėjo su krikščionybės tiesomis. Visi ankstyvieji himnai yra persmelkti nuoširdaus tikėjimo Dievu (MacGilton, 1918, 12). Dauguma kūrėjų, įkvėpti klasikinės poezijos, temų himnams sėmėsi iš Šv. Rašto (pasitelkdavo epizodus iš Jėzaus ir Švč. Mergelės Marijos gyvenimų bei įvairius dorovės pamokymus), taip pat šventųjų ir kankinių gyvenimų, nors himnai, sukurti ne Šv. Rašto pagrindu, nebuvo itin mėgiami (Messenger, 1953, 10).

Garsiausiais Karolingų renesanso (IX a.) kūrėjais laikytini Paulius Diakonas (Paulus Diaconus, VIII a.), Alkuinas (Alcuinus Flaccus, IX a.) ir Teodulfas (Theodulphus, IX a.). Karolingų kultūra patyrė įvairių tautų (galų, germanų, keltų, italų, Bizantijos, Rytų) įtaką ir tai atsispindi to meto himnuose. IX a. himnų raidai svarbios buvo dvi tendencijos: grįžimas prie klasikinių metrų (sapfiškosios strofos, eleginio dvieilio) ir himnų kaip bažnytinių apeiginių kūrinių įsitvirtinimas (Messenger, 1959, 21). Plačiau nebeaptariant liturginės himnodijos, galima pridurti, kad nors, viena vertus, himnai pirmiausia įsitvirtino kaip bažnyčios apeigų metu atliekami kūriniai, tačiau, kita vertus, autoriai, kurių dauguma buvo anonimiški, vis dažniau įpindavo himnuose subjektyvių minčių, sunkios ir laikinos žmogaus būties pasaulyje, kuriame siautė maras, apmąstymų (Messenger, 1953, 51). Todėl maždaug nuo XII a. galime kalbėti apie religinės lotyniškos poezijos atsiradimą, kuri kruopščių bažnyčios tarnų dėka nuosekliai buvo atskiriama nuo liturginės himnodijos (Messenger, 1953, 53). Pranciškonų (beje,

šv. Pranciškus Asyžietis laikomas pirmuoju *Laudes spirituales* kūrėju – judėjimo, populiarinusio pasauliečiams giedoti skirtų šventųjų giesmių kūrimą ir suklestėjusio šiaurės Italijoje XIII–XIV a., neaplenkusio ir Lenkijos (Messenger, 1953, 78)), ir dominikonų brolijos taip pat prisidėjo prie himnų žanro platinimo kurdamos ir paskleisdamos juos tarp paprastų tikinčiųjų. Baigę to meto universitetus, bet vis dėlto nesusieję savo gyvenimo su bažnyčia, jaunuoliai taipogi platino lotynišką himnodiją, kurią reikėtų įvardyti kaip pasaulietinę. Be to, atsirasdavo klajojančių poetų, taip pat tokių, kurie bandydavo kurti ne tik lotynų, bet ir gimtąją kalbą. Ši himninė poezija pasižymėjo metriniu įvairove, subjektyvių minčių išsakymu, tiesioginiais kreipimais į Dievą ar šventuosius (Messenger, 1953, 59). Atsirado vadinamųjų proginių himnų, skirtų pagerbti Švč. Mergelę Mariją, šventųjų relikvijas, kai jos būdavo pergabenamos, taip pat proginiais himnais būdavo pašlovinami karaliai. Pasibaigus Viduramžiams beveik nustota kurti ir lotyniškus himnus. Kadangi buvo siekiama suvienodinti bažnytinės apeigas, liturgijoje naudotų himnų skaičius sumažėjo. Lotyniški liturginiai himnai dar ir XVI–XVII a. būdavo ne kartą perrašomi ir perkuriami (garsiausi Viduramžių himnų reformatoriai buvo Zacharijas Fereris (Zacharias Ferreri, 1479–1524)²³ ir popiežius Urbonas VIII (Matheo Barberini, 1568–1644)), kadangi jie nebuvo laikomi Šv. Rašto dalimis.

XVI a. pr. Renesansui prikėlus naujam gyvenimui Antiką, pasirodė pirmieji spausdinti graikų poetų leidimai ir verti-

mai. Iš naujo buvo prisimintas ir net lyrinės poezijos tėvu paskelbtas Pindaras (Michalakakis, 2009, 338). Poetai ir mokslininkai humanistai, panašiai kaip ir Viduramžiais gyvenę tikintieji, į Pindaro kūrybą žvelgė kaip į religinę poeziją. Tame pačiame amžiuje išleistos Marko Džirolamo Vidos (Marco Girolamo Vida, 1489–1566) ir Julijaus Cezario Skaligerio (Iulius Caesar Scaliger, 1484–1558) bei kitų autorių poetikos²⁴ (beje, turėjusios įtaką ir vėlesniems autoriams) buvo reikšmingos lyrikos ir jos žanrų sampratai. Skaligerio poetikoje *Poetices libri septem*²⁵ himnas apibūdinamas kaip dievams skirtas kūrinys, atliekamas religinių apeigų metu. Visi išlikę Pindaro kūriniai, Skaligerio teigimu, gali būti vadinami epinikijais, kadangi šitai nurodo jų pavadinimai (epinikijai skirti olimpinėms, nemėjinėms, pitinėms varžyboms)²⁶. Apie pirmuosius himnų autorius jis rašo:

Himnai labiausiai yra panašūs į pajanus, tačiau įprasta juos laikyti kitos rūšies giesmėmis. Himnus kūrė Orfėjas, Mūsajas, Teokritas ir Homeras. Aš nemažai prisidėjau, kad ir lotyniški himnai būtų ne mažiau garsūs. Kai kurie teigia, kad himnai nebuvo rašomi jambiniu metru. Sakoma, kad patys pirmieji himnai yra sukurti Anteto Antidonijaus. Jeigu tai yra tiesa, tuomet jis gyveno anksčiau už Orfėją. Dar atmenu Telesilos poemos, skirtos Apolonui, pavadinimą: ten buvo parašyta Φηληλίαις („felėlijas“). Tai turėtų būti kūrinys, panašus į himną.²⁷

²⁴ Išsamiai odžių samprata skirtingų autorių poetikose (pradedant nuo XVI a.) yra aptarta Živilės Nedzinskaitės straipsnyje: Nedzinskaitė, 2010, 101–120.

²⁵ Scaliger, 1594.

²⁶ *Op. cit.*, 119.

²⁷ „Hymni Paenibus simillimi: tametsi etiam alio carminis genere consueverunt. Quales ab Orpheo, Musaeo, Theocrito, Homero. Nos quoque non parum laboravimus ut penes Latinos ea gloria minus obscura esset. Quidam negarunt Iambico versu consieri licere. Primus Anthes Anthedonius dicitur Hymnos condidisse. Quod si ita esset, oportet eum Orpheo fuisse antiquiorem.

²³ Zacharijo Fererio pertvarkytų brevijoriaus himnų leidimas pasirodė XVI a. pr. – Zacharia, 1525. Taip pat paminėtinas ir jėzuitas šv. Robertas Belarminas (Robertus Bellarminus, 1542–1621). Šis italų kardinolas labai mėgo Vergilijų, pats kūrė himnus italų ir lotynų kalbomis.

Kalbėdamas apie himnus, Skaligeris užsimena, kad ir pats yra jų sukūręs. Jo himnai yra skirti kiekvienam Švč. Trejybės nariui (*In Deum Patrem, In Deum filium Iesum Christum* ir *In Deum Spiritum*). Taip pat jis mini odes, kurias giedojo (*canebat*) senosios Graikijos regionuose Lakonijoje (*apud Laconas*) bei Lokridėje (Λοκρέας ὀδᾶς). Autorius pabrėžia, jog šie kūriniai būdavo itin jausmingi, o jų temos netgi nepadorios²⁸. Svarbu tai, kad Skaligeris netapatina himnų su odėmis: himnai yra skirti dievams šlovinti, odės labiau tinkamos jausmams išsakyti. Be to, lygiai taip pat odžių jausmingumas, jų kalbos stiprumas, emociingumas ir įtampa yra pabrėžiami ir XVIII a. literatūros teoretikų Pilypo Nerijaus Golanskio (Filip Nereusz Golański, 1753–1824) ir Pranciškaus Ksavero Dmochovskio (Franciszek Ksawery Dmochowski, 1762–1808) darbuose²⁹.

Baigiant šią literatūrinių himnų ir odžių apžvalgą, galima būtų daryti išva-

lą, kad jau ankstyvaisiais amžiais skirtis tarp himnų ir odžių egzistavo, tik nebuvo išryškinta. IV a. pasirodžius pirmosioms krikščioniškoms giesmėms, himnų kaip apeiginių kūriniių pozicija tik stiprėjo, atsirado bažnytinėms apeigoms skirti himnai. Iki pat XVI–XVII a. kūriniių, kurie galėtų būti vadinami literatūriniais himnais, buvo labai mažai, jie netgi laikyti tam tikra odžių rūšimi. Tokia nuosekli himnų kaita atspindėjo tiek religinių apeigų, tiek kultūrinio gyvenimo pokyčius³⁰ (atsiskyrė liturginiai kūriniai ir pasaulietinė literatūra). Ši apžvalga yra svarbi norint plačiau aptarti literatūrinius himnus ir odes LDK humanistų ir poetų Jono Visliciečio (Joanes Vislicensis, Joannes Vislicius, 1485–1520), Pauliaus Krosniečio (Paulus Crosnensis Ruthenus, 1470–1517), Jono Dantišeko (Joannes Dantiscus, Flachsbinder, 1485–1548), Jano Kochanovskio (Jan Kochanowski, 1530–1584), Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus (Matthias Casimirus Sarbievius, Maciej Kazimierz Sarbiewski, 1595–1640), Alberto Ineso (Albert Ines, 1619–1658) ir kitų kūryboje.

Extat memoria tituli tantum a Telesilla facto poemate in Apolinem: quod inter Hymnos referre par est, Φηληλιας inscriptum fuisse aiunt“ (Scaliger, 1594, 123).

²⁸ *Op. cit.*, 122.

²⁹ Išsamiai apie odes kaip lyrikos žanrą ir galimas jų klasifikacijas XVIII a. rašoma Astos Vaškelenės disertacijoje: Vaškelenė, Vilnius, 2012.

³⁰ Moss, 1987.

ŠALTINIAI

Blume, Clemens, & Guido Maria Dreves (ed.). 1905. *Hymnica Medii Aevi*. T. 48 (*Hymnographi Latini*, series prior). Leipzig: O. R. Reisland.

Blume, Clemens, & Guido Maria Dreves (ed.). *Hymnica Medii Aevi*. T. 50 (*Hymnographi Latini*, series altera). Leipzig, s. a.

Ferreri, Zaccharia. 1525. *Hymni novi ecclesiastici iuxta veram metri et latinitatis normam, a B[eatissimi]mo Patre Claemente VII P. M., ut in divinis quisque eis uti possit aprobat[i] [...]*. Romae: In aedibus Ludovici Vicentini et Lautitii Perusini.

Horacijus. 1977. *Lyrika*. Vertė Henrikas Zabulis. Vilnius: Vaga.

Horatius, Quintus Flaccus. 1939. *Quinti Horatii Flacci opera*. Klinger F., ed. Lipsiae: In aedibus B. G. Teubneri.

Scaliger, Iulius Caesar. 1594. *Poetices libri septem*. Ed. 3. Lyons: Apud Petrum Santandreanum. Internetinė prieiga: https://books.google.lt/books?id=ryI8AAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=lt&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false. [žiūrėta 2015-10-09].

LITERATŪRA

- Daukšienė, Ona. 2014. *Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus religinė poezija*. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas ir Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Dillon M., Garland L. 2005. *Ancient Rome (From the early Republic to the Assassination of Julius Caesar)*. London: Routledge.
- Furley, William D., Jan Maarten Bremer. 2001. *Greek Hymns: Selected Cult Songs from the Archaic to the Hellenistic Period: The Texts in Translation (Studies in Antiquity & Christianity)*, vol. 1. Tübingen: Mohr Siebeck Verlag. Internetinė prieiga: <http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~q67/Info/HymnsIntro.pdf> [žiūrėta 2014-10-13].
- Garner, R. Scott. 2005. Epic and other Genres in the Ancient Greek World. *John Miles Foley, A Companion to Ancient Epic*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Gutzwiller, K. 2007. *A Guide to Hellenistic Literature*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Harrison, Stephen. 2005. Lyric and Iambic. *A Companion to Latin Literature*. Stephen Harrison, ed. Oxford: Blackwell Publishing.
- Kairienė-Kudulytė, Audronė. 2008. Homerinis himnas Demetrai: mito alegorija ir žanro tradicija. *Literatūra* 50(3), 98–116.
- Kardelis, Naglis. 2012. Homerinių himnų struktūros bruožai. *Literatūra* 54(3), 37–60.
- Liddel, Henry George, Robert Scott, Henry Stuart Jones. 1996. *Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- MacGilton, Alice King. 1918. *A Study of Latin Hymns*. Boston: The Gorham Press.
- Majorovaitė, Urtė. 2014. Kalimacho himnas *Paladės maudymas* (ΕΙΣ ΛΟΥΤΡΑ ΤΗΣ ΠΑΛΛΑΔΟΣ). *Literatūra* 56(3), 75–82.
- Martin, Gladys. 1938. The Roman Hymn. *The Classical Journal*, Vol. 34, 2, 86–97.
- Merrill, William A. 1917. *Latin Hymns*. Norwood: Norwood Press.
- Messenger, Ruth Elis. 1953. *The Medieval Latin Hymn*. Washington: Capital Press.
- Michelakis, Pantelis. 2009. Greek lyric from the Renaissance to the eighteenth century. *Felix Budelmann ed. The Cambridge Companion to Greek Lyric*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Morrison, Andrew D. 2007. *The Narrator in Archaic Greek and Hellenistic Poetry*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moss, Ann. 1987. Latin Liturgical Hymns and Their Early Printing History, 1470–1520. *Humanistica Lovaniensia*, Vol. XXXVI-1987, 112–138.
- Nedzinskaitė, Živilė. 2010. Odės kompozicijos būdai ir jų kaita XVII–XVIII amžiaus LDK jėzuitų poetikos ir retorikos paskaitose. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 29, 101–120.
- Race, William H. 1981. Aspects of Rhetoric and Form in Greek Hymns. Internetinė prieiga: <http://grbs.library.duke.edu/article/view/6331/5127>. [žiūrėta 2014-11-04].
- Race, William H. 2010. Horace's Debt to Pindar. Ed. Gregson Davis *A. Companion to Horace*. Oxford: Blackwell Publishing, 147–174.
- Rüpke, Jörg (ed.). 2007. *A Companion to Roman Religion*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Swoboda, Michał, Jerzy Danielewicz. 1981. Modlitwa i hymn w poezji rzymskiej. Poznań: Wydawnictwo naukowe universitetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Vaškelienė, Asta. 2012. *XVIII amžiaus Lietuvos lotyniškoji proginė literatūra: genologiniai aspektai*. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas ir Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Zabulis, Henrikas. 1977. Horacijaus lyrinis herojus. In: Horacijus, *Lyrika*. Vilnius: Vaga. 194–220.
- Walpole, Arthur Sumner. 1922. *Early Latin Hymns with Introduction and Notes*. Cambridge: The University Press.
- Полонская, К. П., А. П. Поняева. 1984. *Хрестоматия по ранней римской литературе*. Москва: Высшая школа.

LITERARY HYMNS AND ODES IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE 16TH–17TH CENTURIES: ORIGINS

Viktorija Staišiūnaitė

S u m m a r y

Hymns and odes are known today as a praising and laudatory poems. Willing to trace the origins of these two genres, we notice that starting from the very first ages odes and hymns more than once intertwine and appear themselves variously in non-Christian and Christian literature. However in poetics of the Renaissance, the Baroque and the late Baroque hymns and odes are fixed as different genres, which originated in the Antiquity. In the Middle Ages both of them underwent transformations which step by step led them to becoming genres like we identify them today. In the literature of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th–17th centuries it is possible to detect these changes common to all European literature.

Despite the fact that Homeric Hymns (still poetic) are quite closely linked with certain ancient rituals, we have no reliable proofs to confirm what like these rituals were in reality. After two centuries Pindar created epinicians (hymn like triumphal odes) which helped to form a way of parting hymns and odes: hymns are to praise god(s), odes – to laud humans. In Hellenistic hymns appealing to gods for creative inspiration, became probably more decorative feature, than having a religious impulse. More precisely, for Hellenistic poets it became a way to imitate an epic and show their literary sophistication.

The extant ancient Greek and Roman hymns originated from praying to gods. For this reason there are common elements in the ancient prayers

and hymns. There are several possible views concerned with prayers and hymns, however generally prayers and hymns consist of appealing to god and particular request. Only in hymns willing to praise a god overshadowed the part of request. Moreover, gradually losing any connection with real rituals, ancient Greek and Roman hymns finally lost it at all. The ancient Roman hymns and hymn like prayers (*Carmina Saliaria*, *Carmen Arvale*) are attributed to pre-literary texts. It is believed that they were based and composed on spoken language and only later to them were adapted metric that was borrowed from the Greeks. The authors of the first Christian hymns, recognised Roman culture and had Classical education. They took from pagan sources that, what was in harmony with truths of Christianity. All early Christian hymns are transfused with sincere credit in God. Majority of Christian hymn writers were inspired by classical poetry. They chose different topics from Scripture (concerning lives of Jesus and Blessed Virgin Mary) and also from lives of saints and martyrs, because only these themes gained popularity. When the Middle Ages ended, the creation of new Christian Latin hymns almost stopped. In order to uniform an ecclesiastical rituals in churches, all Latin liturgical hymns were revised and some of them newly recomposed, because they were not considered to be a part of Scripture. This survey is important for further researches of literary hymns and odes which were composed in an integral part of Europe – Grand Duchy of Lithuania.

Gauta: 2015-10-16

Priimta publikuoti: 2015-11-18

Autorės adresas:

Senosios literatūros skyrius

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Antakalnio g. 6

LT-10308 Vilnius

El. paštas: viktorija.staisiunaite@flf.vu.lt